

„HAZASEGÍTELEK A MESSZESÉGBŐL” (JER 30,10)

A HAZATÉRÉS ÉS AZ OTTHONLÉT TAPASZTALATAI AZ ÓSZÖVETSÉGBEN

Kezdet és új kezdet: az otthon mint eredet és cél

Van egy különösen szép mintázat, amely újra és újra feltűnik a Biblia lapjain. Egyszerre hétköznapi és nagyon is ismerős, ám ugyanakkor erőteljes, háttérrel telített metafora, amely a Szentírás sokszínű teológiai üzenetének egyik meghatározó eleme. Gyökérmetaforának is nevezhetném, hiszen alapvető emberi tapasztalatot tükröz, elemi vágyat, igényt, reményt: ez a hazatérés, a hazatalálás gondolati és tapasztalati mintázata.

Az Ószövetség – és maga a teljes Biblia is – sokat beszél a hazatérés és az otthonlét élményeiről. Ezek a tapasztalatok mélyen meghatározzák az Istennel való kapcsolatot és a nemzettudatot is. Ebben a tanulmányban azt szeretném bemutatni, hogy milyen kontextusban, milyen árnyalatokban fogalmazódik meg a haza iránti vágyakozás, a hazatérés és az otthonlét gondolata a bibliai Izrael hagyományaiban.

Az Ószövetség tud arról, hogy létezik egy „kisvilág”: egy Izraelre szabott tér, amelyet JHVH ígéretei nyomán otthonának nevezhet ez a nép. Ide tart, itt teljesíti be Isten szándékait, ennek az otthonnak az elvesztését gyászolja, és honvágya ide vonzza vissza. Izrael otthonának realitása, emlékezete vagy éppen hiánya szorosan összekapcsolódik JHVH-nak, Izrael Istenének realitásával, történeti tapasztalatával vagy – adott esetben – távolinak, elérhetetlennek gondolt és érzett létezésével. Az Ószövetség tanúságtételeiben azzal a látásmóddal találkozunk, hogy Izrael otthona Istennél van; más szóval: igazán ott van otthon, ahol Istent a közelében tudhatja.¹

Az otthon világa a bibliai emberek számára is olyan tartalmakkal kapcsolódott össze, mint biztonság, közösség, állandóság, béke („salom”), félelem nélküli élet. Az otthon az a „minőségi” tér és idő, ahol a be- és elfogadás, a megosztás és szolida-

¹ Izrael közössége történetének szinte minden időszakában más népek, nemzetek, nagyhatalmak körében – gyakran azok erős szorításában – tudja magát. Ám létezése mégis alapvetően Istenéhez, JHVH-hoz kötött, hiszen az az ország, amelyben élhet, tőle ajándékba kapott élettér. Walter Brueggemann *Az Ószövetség teológiája* című művében arról ír, hogy Isten népe: Izrael „nemzeti autonómiáját” sajátos módon JHVH szövetségi elköteleződéséből vezetheti le, és e státuszára minduntalan rácsodálkozik (BRUEGGEMANN 2012, 603–605. o.) Lásd még uő. 2002a; 2002b, 120–123. o.

ritás attitűdje a meghatározó az emberek közötti kapcsolatokban, interakciókban. Magáért beszél az a tény, hogy a héber ábécé második betűje, a ב (bēt) házat, lakást jelöl, ám jelentésmezőjében ott találjuk a háznépet, családot, dinasztiát, valamint a templomot is. A szó tehát térben-időben egyaránt tág ölelésű. Maga a betűforma is az oltalmat, a biztos alapot és az erre épülő nyitott, ám védett életteret fejezi ki.²

Az otthon a Biblia sokszínű tanúságtételében identitás, erőforrás, életkeret, emlékezet és orientáció, kapcsolati dinamika és elköteleződés. Ezek az értékek egytől egyig nagy jelentőséggel bírnak a bibliai emberek számára. Ám úgy tűnik, hogy ez a tágas jelentéstartalom, a fogalomnak ez a komplexitása és értékközpontúsága mit sem változott évezredek óta.

Napjainkban, szűkebb és tágabb környezetünkben újra égető kérdéssé vált a hontalanság, hazátlanság, gyökértelenség az egyes embert, de egész népcsoportokat is érintő tapasztalata. Az otthonlét értékére, ajándék voltára legerőteljesebben azok csodálkoznak rá, akik kényszerből vagy saját döntésük nyomán nélkülözik azt rövidebb-hosszabb időn át vagy akár egész életükben.

A Szentírásban lépten-nyomon szembetalálkozunk az idegenség, jövevénység, hontalanság, hazátlanság és migráció jelenségével. Vándorok, vándorló közösségek vallanak tapasztalataikról, amelyeket útjuk köztes állomásain, ideiglenes „világokban”, élettereken járva, nomád életformájukban, térben, időben változó konvenciók között élnek át.³ Éppen emiatt értékelődik föl a Bibliában az otthon, a nagycsalád, a haza, mint a társadalmi, közösségi létezés elemi alakzatai.

Bár az Ószövetség alapvetően az úton lévők könyve, ám teológiai üzenetei között ott találjuk a hazatérés, a visszatérés, a megérkezés témáit is. Az a gondolat, hogy az ember otthonlétre hivatott valahol a világban, és bolyongásaiból lehetősége van hazatérni valahová, komoly alátámasztást nyer az Ótestamentumban.

Az ember teremtésével kapcsolatos ószövetségi hitvallás 1Móz 2,8.15-ben megjegyzi, hogy Isten az első emberpár számára otthonul egy különleges kertet plántált, ahol a teremtettséggel és egymással való összhangot, szolidaritásukat és felelősségüket élhették meg. Így az Ószövetség első lapján – egy teológiai-antropológiai hangvétellű „nyitány” elemeként – már kiemelt jelentőséget kap az otthon témája.

Az édenkert mint az ősi, eredendő otthon olyan metafora, amely magába sűríti

² Nyelvtani jelentését tekintve a *bēt* kifejezés a *bajit* (בית) főnév constructusa; szókapcsolatokban, birtokos szerkezetekben találkozunk így vele. Bétel településének neve például, ahol Jákób Istennel találkozik, „kenyér házat” jelent.

³ E fontos teológiai témakör két aktuális reflexiójára hívom föl itt a figyelmet: HOUSTON 2015; NGUYEN–PRIOR 2014.

a szabadságot adó életkeretet, a kapcsolati elköteleződés és a félelem nélküli élet gondolatait, amelyek az Ószövetség lapjain később is gyakran reflektált témák. A kezdet, a kiindulási pont a bibliai koncepció értelmében az otthon: vagyis az a térben-időben megélhető *salom*, amely a létezés teljességét nyújtja az egyes ember és a közösség számára.⁴

Ezek után egyáltalán nem meglepő, hogy a Héber Biblia, a Tanak utolsó gondolatában is visszatér majd az otthontéma. A Héber Biblia könyveinek kanonikus sorrendje eltér a keresztény Ószövetségben rögzült könyvsorrendtől. A zsidóság Szentírása A krónikák második könyvével zárul, amelynek végén ezt olvassuk: „*Aki csak az ő [ÚR] népéhez tartozik közületek, legyen azzal Istene, az ÚR és menjen el!*” (2Krón 36,23) Ez a mondat Círusz rendeletének Izrael közösségére aktualizált és adaptált verziójából való, amely a babiloni fogság végén a száműzetésben élő népcsoportok számára megengedi a hazatérést eredeti országaikba.⁵ Az ideiglenes élettér elhagyására történő felhívás – noha közben egy új nemzedék nőtt föl Babilonban – a haza földje felé fordítja a tekinteteket. Círusz segítségével itt kezdhet új életet JHVH népe.

Az igeversben a „menjen el” pontosabb magyar fordítása: „menjen fel” (עלה); bár a mondat nem határozza meg a konkrét úti célt, ám egyértelmű, hogy ez csakis Júda és Jeruzsálem lehet. Valójában arról van itt szó, hogy aki JHVH népéhez tartozik, az bátran menjen *haza*.⁶

Círuszt – a szentíró szerint – maga JHVH, a menny Istene bízta meg a jeruzsálemi Templom helyreállításával. E küldetés indoklásaként azt olvassuk, hogy JHVH a föld minden országát a perzsa királynak adta; e globális hatalom azonban csak úgy érvényesülhet, ha Círusz engedelmesen követi az ÚR rendelkezéseit, így a templom helyreállítására vonatkozó elvárását.

Fölöttébb érdekes, hogy őt Deutero-Ézsaiás JHVH „messiásának” tekinti: „*Ezt mondja az ÚR fölkentjének, Círusznak, akinek erősen fogom a kezét, népeket terítek le előtte, és királyok övét oldom meg, kitárulnak előtte az ajtók, nem maradnak zárva a kapuk: Én megyek előtте, a rögös utat elegyengetem, az ércajtókat betöröm, és a*

⁴ Ehhez a témához jó áttekintést nyújt DELUMEAU 1995.

⁵ Círusz rendeletével kapcsolatban lásd PRITCHARD 1969, 315–316. o., BICKERMAN 1946; KUHRT 1983; FULLER 2006, 16–18. o.

⁶ A párhuzamos szöveg, Ezsd 1,2–3 is egyértelműen jelzi ezt. A „felmenés” (עלה) alapvető teológiai koncepció; az Ószövetségben leggyakrabban az idegen országból való hazatérésre vonatkozik: Izrael/Júda földjére vagy éppen Jeruzsálembe. Így például az Ószövetség koncepciója értelmében Egyiptomból JHVH fölhozta népét; ugyanakkor Babilon földjéről is fölfelé vezet majd az út Jeruzsálembe. Ez az ige a terminus technicus a jeruzsálemi zarándokünnepekre érkezésnek is. Lásd FUHS 1989, 84–105. o.

vaszárakat leverem. (...) Szolgámért, Jákóbért, választottamért, Izraelért szólítottalak neveden; nagy hírnevet szerzek neked, noha nem ismertél.” (Ézs 45,1–2.4) Az a gondolat, hogy JHVVH messiása egy idegen uralkodó, egyedülálló az Ószövetségben; csodálkozásunkat azonban még tovább fokozhatja, hogy Saulon és Dávidon kívül ő az egyetlen történelmi személy, akit messiási – fölkent – minőségében nevez néven az Ószövetség.

Círusz rendelete a Krónikák szerzőjének látásmódja szerint Jeremiás próféta jövődölésének beteljesedésére utal: *„Ezt mondja az Úr: Majd ha eltelik a babiloni hetven esztendő, akkor gondom lesz rátok, és valóra váltom azt a jót, amelyet megígértem, és visszahozlak benneteket erre a helyre.”* (Jer 29,10) Ez az ígéret a Babilonban élő exulánsok számára annak a vándorútnak az inverz, visszafelé vezető távjaként érthető, amely egykor a szolgaság világába vezetett. Most nyitva áll annak lehetősége, hogy az egykori otthon újra megélhető tapasztalati valóság lehessen.

Az utolsó gondolat, amely a Héber Biblia kánoni koncepciója értelmében lezárja ezt az óriási könyvgyűjteményt, végső soron tehát egy nagy nyitás: ez által válik valóban „nyitott művé” a Héber Biblia. A végben az új kezdet sejlik föl. Így lehet Círusz felhívása, ez a teológiai „záradék” meghívás az élet valóságába való belépésre és az ember eredendő irányultságának tudatosítására. A Héber Biblia arra irányítja figyelmünket, hogy a kezdet otthonélménye a Biblia lapjain előttünk lejátszódó nagy vándorlás végén majd ismét valósággá válhat. Az Ószövetség tehát azt a nagy ívet rajzolja meg, hogy a Kezdetkor az ember és az egész teremtettség számára megadott biztonságos élettér, az Éden az új teremteskor visszatér – újra és végérvényesen.⁷

A Tanaknak ez a záró mondata végső üzenetként azt az ígéretet fogalmazza meg, hogy végül mindnyájan hazatérhetünk. Mert végső soron mindig, mindenhol, mindenki hazafelé tart. A bibliai emberek tisztában voltak azzal, hogy a világ létét és benne személyes életüket is ez az irányultság határozza meg. És lényegében ez az a nagy „kód”, amely Izrael normatív érvényű hagyománygyűjteményét, a Tanakot az élet könyvévé, a hazafelé tartó vándorok útmutatójává teszi.

⁷ Érdekes itt azt is megjegyeznünk, hogy az édenkert teológiai koncepciója, ahogyan az az Ószövetség első lapjain élénk kerül, a babiloni fogság időszakában a kulturális környezet kihívásaira reflektáló gondolatnak tekinthető. A Kezdethez kötődő otthonkonceptió tehát végső soron a hazatérés reményében, a fogságban élők aktuális kérdéseinek fényében fogalmazódott meg.

A hazatérők tanúságtétele és a hazatérés nagy mintázata

Az Ószövetség számos szövege tárja elénk a hazatérés gondolatát mint igényt vagy lehetőséget. Az őszülőknek adott ígéretek perspektívája Genezis könyvében, az Exodus és a pusztai vándorlás narratívái, Józsué könyvének hódításelbeszélései, Deutero-Ézsaiás ígéletprófeciái, a fogságban élők zsoltárai, Ruth története, Ezsdrás és Nehemiás könyvének hagyományai sokféle árnyalatban, de mind a hazatérés témakörében fogalmaznak meg fontos gondolatokat – hogy most csak a legfontosabbakat említsem.

Mindebből az is nyilvánvalóvá válik számunkra, hogy az otthonlét, és ezzel összefüggésben a haza nagy értéket képvisel a bibliai emberek szemében. Az *erec* (אֶרֶץ), amely a szülőföld, anyaföld, az ajándékba kapott élettér, a haza és otthon szava Izrael számára, teológiai kulcsfogalomként kerül elénk számos textusban, sokszínű lenyomatát adva az Izrael körében megélt közösségi és személyes tapasztalatoknak.⁸ E téma önmagában már azért is izgalmas, mivel éppen az Ótestamentum hagyományai között számtalan reflexiót találunk ennek az otthonlétnek a kontrasztjára: az idegen földön vándorlás, a hontalanság, a jövevénység tapasztalataira – amint erről már a bevezetőben említést tettem.

Izrael körében a legjelentősebbnek tartott „tekintélyszemélyek”, Ábrahám, Jákób, Mózes és Dávid – érdekes módon – életük hosszabb-rövidebb időszakában mind vándorok, jövevények, hontalanok vagy „nomádok” voltak. Az ószövetségi hagyomány biográfiájuk felvázolásakor nem hallgatja el, hogy éppen vándorlásaik tapasztalatai nyomán formálódtak felelős vezetők, spirituálisan is érett személyiségekké. Személyes sorsukban ugyanakkor Izrael közösségének sorsa is tükröződik.⁹

Izrael genezise, a néppé válásnak az Ószövetségben elénk tárt útja egy hosszú

⁸ Az אֶרֶץ kifejezés eredendően térfogalom: az ember talpa alatti földet, az égboltozattal ellentétben álló, sík felszínt, teret jelentette (lásd 1Móz 1,1), amely az élet lehetőségét kínálja; ám más területekkel szembeni behatárolása nyomán egyre inkább politikai tartalommal telítődött. Az Ószövetségben számos jelzőt, meghatározást látunk e fogalomhoz kapcsolódni. E helyen elegendő csupán néhány példát említenünk: „tejjel és mézzel folyó föld” (אֶרֶץ זבת חלב ודבש): 2Móz 3,8.17; 5Móz 6,3; 26,9.15; „igen-igen jó föld”: 4Móz 14,7; „esküvel ígért föld”: 5Móz 6,10.18.23; 11,21; Bír 2,1; Jer 32,22.

⁹ Megfigyelhetjük, hogy az Ószövetségben a nép, nemzet koncepciója alapvetően személykarakterű: Ábrahám kap ígéretet Istentől, hogy nagy nép származik tőle. Jákób, aki mindvégig ragaszkodik az áldáshoz, új nevével – amely a választott nép neve lesz – tanúskodik Isten erejéről. Mózes szabadtörvényadó, prófétai vezetése nyomán rendeződik közösséggé az elnyomott héber szolgákból álló menekültcsoport. Dávid, a király fogja egybe és nevével fémjelzi a bibliai Izrael mint nemzet nagyságát. Persze egyetlen pillanatra sem szabad mindeközben elfeledkeznünk arról, hogy Izrael léte mindenekfölött Isten szándékain és elköteleződésén múlik, nem emberi vezetők sikerein és képességein. Lásd ehhez a témához: PARDES 2000.

hazatalálási folyamatként írható le. Idegenben kezdődik, a vándorok sorsával fonódik össze, hogy majd a „kollektívum” megszületésével a JHVH által megígért hazában szerzett közösségi tapasztalatokban teljeshedhessen ki. Úgy is mondhatom, hogy Izrael – biográfiája értelmében – Ábrahám fogant, csodálatos módon született az Exodus-történet nyomán, a tenger kettéválásakor, gyermekkor-ifjúkora a pusztai vándorlás, ez a lázadásokkal tarkított útkeresés, amelyen keresztül elért a felnőttkoráig, a felelősséggel felruházott közösségi létezésig.

Ennek a narratív „élettörténetnek” azonban nagyon izgalmas a folytatása is, amelyet az otthon megtalálása, majd elvesztése, az iránta érzett vágyakozás, valamint a száműzetésből való hazatérés, végül az új kezdet meglepetésszerű otthonélményei fémjeleznek. Ezek tehát azok a nagy témák, amelyek az otthonlét és a hazatérés olykor egészen éles, teológiaiilag reflektált, máskor kicsit „elmosódott”, teológiai értelemben kidolgozatlanabb képeiben élénk tárulnak.

E tanulmány keretén belül nincs lehetőség arra, hogy ennek a folyamatnak minden jelentős állomását bemutassam, így csupán néhány, számomra fontos elemét szeretném most közelebbről megvizsgálni.

Az első és teológiai értelemben kétségtelenül a legjelentősebb eleme ennek a hazatalálás-folyamatnak Izrael nagy narratívája: az *Exodus-történet*. Ez valójában a néppé válás folyamatát bemutató „alapító elbeszélés”: azt az utat tárja elénk, amely egy szolgaságban tengődő népcsoport öntudatra ébredésén át egy alternatív valóságba vezet el – JHVH történelem- és közösségformáló szabadítása nyomán.¹⁰ A narratív emlékezet megőrizte ennek a transzformációs folyamatnak a teológiai reflexióit, társadalmi, szociális lenyomatait. Az, hogy mi történt valójában, megvilágítást, magyarázatot kap a „miért történt?” kérdésre adott válaszok felől.

Egyiptom, a kiindulópont annak a világnak a „szimbóluma”, ahol az elnyomásnak, a hatalom arroganciájának rendelődnek alá emberi közösségek. Ez az ország nem nyújt otthonélményt azoknak, akik menedéket, megélhetést, jobb életet keresnek. Itt csak a fáraó és az elit réteg számára folyik a tej és a méz... Ám fokozatosan egy „kontraszttársadalom” bontakozik ki a sanyargatás és kizsákmányolás rendszerének keretei között.

Mindez meglehetősen csendesen indul: egy kisleány megmenekülésével, azután az égő csipkebokor élményével, elhívással, tétova útnak indulással. Mózes és testvére, Áron végül ott találják magukat a világ ura, a fáraó előtt. A kérdés végső soron

¹⁰ Ez az alternatív valóság a JHVH színe előtt élt élet, amelyet a mindenki számára elérhető „közös jó” igénye, a társadalmi szolidaritás megvalósulására tett erőfeszítések, valamint a JHVH-ba vetett hitre épülő szövetségi létforma jellemez. Lásd BRUEGGEMANN 2010.

az, hogy kiderül-e arról, akinek követségében a fáraó elé lépnek, hogy végtelenül nagyobb Úr, nagyobb hatalom Egyiptomnál és összes haderejénél.

Mózes, a szabadulásesemény emberi „koordinátora”, kettős identitásával: egyiptomi és héber hátterével – mint korporatív személyiség – juttatja kifejezésre azt az otthontalanságtapasztalatot, amely a héber vályogtéglavetők sajátja is lehetett. Ez az alaphelyzet határozza meg azután a szabadulás irányát, célját, értelmét. Mert kell egy hely, amelyet végül otthonának nevezhet majd ez a közösség. És JHVH ígérete alapján Kánaán földje lesz az, amely a hazát, az otthont, a szabad lét örömét jelenti. Ez a „tejjel és mézzel folyó föld” az áldás világa lesz Izrael számára.¹¹

Addig azonban, míg ez az új realitás megélhető tapasztalattá lesz Izrael számára, előbb egy hosszú, fáradságos pusztai útnak kell elkövetkeznie. A hazatérés folyamata fokozatos, tudatos elszakadás Egyiptom emlékeitől, ugyanakkor belső fölkészülés is a jövőre. Exodus könyvének hagyománya a hazavezető út egyik kiemelt állomásának tekinti a törvényadás eseményét. A Sínai-hegyhez kötődő, új szövetségi rend elemi és mélyre ható változást hoz: egy nép születik JHVH társaként.

A folyamat, amely végbemegy a narratíva tanúsága szerint, egy minden eddigi gyakorlatot, történetet fölülíró, merőben új tapasztalat. Radikális uralkodóváltás, szabadságot, életet támogató törvények, közösségi szolidaritás: ez az alternatív világ, amely már menet közben, a hazafelé vándorlásban kibontakozik. Ennek a pusztában töltött átmeneti időszaknak – „liminalitásélménynek” – a bibliai hagyományban fontos eleme annak a bizalmi kapcsolatnak a begyakorlása, amely a szabadulást átéltek közösségét JHVH szövetségi rendjébe vonja be.

A pusztán át vezető út tehát egy beavatódásfolyamat – annak minden mélységével és magasságával. A Tóra hagyományában élénk táruló, a Sínai-hegytől az ígéret földje felé vezető, negyven évig tartó vándorút kíméletlen „önismereti munka”, egzisztenciális pusztatapasztalat: megannyi csüggedéssel, elégedetlenséggel, lázadásokkal, megtéréssel, újakezdésekkel.

Igazi ünnepnek, katartikus élménynek minősül mindezek után, amikor ennek a nomád életnek, időben és térben kiterjedt zárandoklatnak egyszer csak vége szakad.

¹¹ Annak ellenére, hogy a bibliai narratívában ez a kifejezés a letelepült létformához kapcsolódik, és ennek minőségjelzőjévé lett, ez az erőteljes kép fölidézi a nomád, pásztorkodó életforma kissé idealizált, ám jellegzetes vonásait. Azt az állapotot tükrözi, amelyben az izraeliták mindennapjait „még” nem a terményeket előállító munkavégzés jellemezte. A produktivitás az állatok tenyésztésében és emellett bizonyos gyűjtögető munkákban nyilvánult meg, így a vadméz összegyűjtésében is. Azáltal, hogy ezt a szókapcsolatot a Kánaán földjén letelepült közösség életterére vonatkoztatták, nyomatékosították JHVH népe iránti gondviselő szeretetét. Bár a letelepült életforma alapvető szimbóluma a kenyér és a bor – az ígéret földje mégis olyan otthon lesz, ahol az ember izzadságos munka és nagy erőfeszítés nélkül, Isten áldást adó jóságá révén tud majd boldogulni.

A Jordán vize kettéválk, a határok megnyílnak, Isten vándorai, a megmaradt nép előtt szabad az út. Arra a kérdésre, hogy milyen is ez a hazatérés az „ismeretlenbe”, milyen lesz Izraelnek elfoglalni a JHVH által megígért és garantált örökségét, mi vár rá Kánaán földjén, számos szövegben kapunk választ. Itt most csupán két textust idézek a Deuteronomiumból: *„Amikor bevisz téged Istened, az ÚR arra a földre, amelyet esküvel ígért atyáidnak, Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak, hogy neked adja majd – nagy és szép városokba, amelyeket nem te építettél, minden jóval telt házakba, amelyeket nem te töltöttél meg, ásott kutakhoz, amelyeket nem te ástál, szőlőkhöz és olajfákhoz, amelyeket nem te ültettél, és mégis ehetsz róluk jóllakásig –, akkor vigyázz: ne feledkezz meg az Úrról, aki kihozott téged Egyiptom földjéről, a szolgaság házából!”* (5Móz 6,10–12) *„Mert jó földre visz be most téged Istened, az ÚR: folyóvizek és mélyből fakadó források földjére, amelyek hegyen-völgyön a felszínre törnek; búzát és árpat, szőlőt, füget és gránátalmát termő földre, olajfáknak és méznek a földjére. Olyan földre, ahol nem kell szűkösen enned a kenyeret, és nem szenvedsz hiányt semmiben; olyan földre, amelynek köveiben vas van, a hegyeiből pedig rezet bányászatsz. Ehetsz jóllakásig, és áldani fogod Istenedet, az Urat azért a jó földért, amelyet neked adott.”* (5Móz 8,7–10)

Ez a két bibliai szöveg a „közösségi Éden” valóságát tárja elénk. Az ajándékba kapott föld termékenysége, a bőséget erőteljes természeti képekkel festi le. Ezek a gondolatok olyan időszakban íródtak, amikor az otthon csupán az emlékezet világában realizálódhatott, az idősebb nemzedékek tagjainak elbeszéléseiből ölthetett testet, és az áthagyományozott emléknymok adtak alakot neki.

Az új ország és a kietlen pusztán át oda vezető út, a kísértések, valamint az élet kereteit biztosító rendelkezések egy olyan narratív struktúrába rendeződnek Exodus könyvében, amely a „Jahvista” hagyománynak a kezdetekre vonatkozó elbeszélésével, 1Móz 2,4b–3,24 szövegével izgalmas párhuzamot mutat. Izrael „genezise”, a néppé válás elbeszélése és az emberiség kezdeteiről szóló történet erőteljes szimbólumai tulajdonképpen átfedik egymást.

A kietlen, sivár pusztaság mint az őskezdet képe a pusztai vándorlás időszakával rokonítható; az Egyiptomból való szabadulás után itt indul el Izrael mint nép élete, hogy azután Kánaán „édenkertjében” bontakozhasson ki. Az útközben rá leselkedő kísértések, az idegen kultuszok, a szolidaritás hiánya vagy a belső széthúzás komoly veszélyt jelentenek. Ezért lesz létfontosságú a közösségi élet keretét és jó rendjét szabályozó törvény. Ilyen értelemben a Sínai-hegyi kinyilatkoztatás, a kőtáblák üzenete az otthonlét biztonságát és a haza földjén való boldogulás esélyét teremti meg és szavatolja.

Hazatérés és megtérés

Az előbbieken a hazatérés gondolatának legfontosabb ószövetségi mintázatát vizsgáltuk meg. Itt az ideje, hogy e gazdag jelentéstartamú kifejezésből kibontakozó más koncepciókra is vessünk egy-egy pillantást – természetesen itt, most a teljesség igénye nélkül.

Az Ótestamentum nagy témái között kiemelt jelentőséggel bír a visszatérés-visszafordulás teológiai koncepciója, amelyet a héber שׁוּב (sūb) szó fejez ki. A kifejezés legerőteljesebb karakterét, tartalmi súlyát a prófétai hagyományban kapja meg, ahol a megtérésre hívás sürgető igényével kapcsolódik össze: vagyis az eredeti helyre, az eredeti kapcsolathoz való visszatalálást, első renden a JHVH-val való szövetségi viszony újrakonstruálását jelenti.¹²

Aki megtér, az valójában hazatér oda, ahonnan egykor elindult: ahhoz az otthonhoz kezd el újra kötődni, újra kapcsolódni, amely az eredendő közege, háttere volt. Isten és az ember relációjában az otthon maga ez a kapcsolat, a hit és a bizalom origója.

Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy a hazatérés konkrét, történeti, közösségi vagy éppen személyes élménye mellett az Ószövetség ismeri a fogalom átvitt értelmű, szimbolikus jelentéstartalmát is. Sőt nem csupán ismeri, hanem paradigmatiszusan jelleggel ruházza föl. A visszafordulás, megtérés mint teológiai „imperatívusz” vörös fonálként vezet végig a fogság előtti próféták üzenetén, a deuteronomista történetírás (5Móz, Józs, Bír, 1–2Sám, 1–2Kir) sokszínű tradícióján.

Ez utóbbi hagyomány magát a babiloni fogságba vitel traumáját Izrael JHVH-hoz térésének elmaradásával indokolja, és a hűtlenség büntetésének fogja föl. Ilyen értelemben ez a „nagy elbeszélés” egy etiologikus magyarázat Izrael elbukásához, a nemzet megsemmisüléséhez és az otthon kényszerűségből történő elhagyásához.¹³

„*Térjetelek meg hozzám, így szól a Seregek Ura, és én is hozzátok térek*”: Zakariás próféta könyvének első üzenete (Zak 1,3–6) tömör összefoglalását adja a megtérés teológiájának az Ószövetség látásmódja szerint. Nem JHVH hagyja el népét, hanem Izrael az, aki elfordul, eltávolodik Istenétől. Ugyanakkor, ha visszatér eredeti állásába, a szövetségi kapcsolat rendjébe, egyszerűen JHVH-t is ott találja majd maga mellett, a közvetlen közelében.

A megtérésre hívás elkeseredett prófétai küzdelme, az a szüntelen igyekezet, hogy Isten embere Isten népének lelkére beszéljen, Jeremiás próféta igehirdetései-

¹² Lásd GRAUPNER 1993, 1118–1166. o., CLINES 2011, 273–298. o.

¹³ Ennek az átfogó történeti hagyománynak a tudományos leírása Martin Noth nevéhez fűződik. Noth értelmezésében a történetíró célja teológiai magyarázatot adni a Kr. e. 586-ban bekövetkezett nemzeti tragédiára. Lásd NOTH 1943.

ben nyilatkozik meg a legerőteljesebben.¹⁴ A fogság utáni zsidó közösség Jeremiás üzenetét továbbgondolva fogalmazza meg a maga számára a tanulságokat, hogy ez a traumaélmény soha ne ismétlődhessen meg újra: *„Bizony, Izrael és Júda fiai ifjúságuktól fogva mindig azt tették, amit rossznak látok. (...) A hátukat fordították felém, és nem az arcukat. (...) Most mégis ezt mondja az ÚR, Izrael Istene (...): Az én népem lesznek, én pedig Istenük leszek. Egy szívet és egy utat adok nekik, hogy engem féljenek mindenkor, és jó dolguk legyen nekik is meg utódaiknak is.”* (Jer 32,30.33.36.38)

Babilon földjén az elveszett otthon siratása összekapcsolódott Sion emlékezetével, a jeruzsálemi Templom utáni vágyódás gondolataival. A 137. zsoltár egészen szívbe markoló őszinteséggel tárja eléink ezt az eleven honvágyat: *„Amikor Babilon folyói mellett laktunk, sírtunk, ha a Sionra gondoltunk. (...) Hogyan énekelhetnénk éneket az Úrról idegen földön?”* (Zsolt 137,1.4)

Az emlékezet mint erőforrás, mint a reménység gyökere az idegenség tapasztalatai között végül a jövő felé vezető út lett. A múlt örökségének ápolása hidat teremtett az ősök és az utódok nemzedékei között, megerősítette a közösségi identitást és a vallásgyakorlatot.

A megváltozott körülmények miatt a hit, a spiritualitás és a liturgia keretei is megváltoztak: a házak szobái istentiszteleti helyé alakultak át, a szombat megünneplésével minden családi otthon „mobil” templommá vált, és a Tóra lett a „hordozható” haza. A zsinagógák közösségi terében az áldozati kultusz helyett az imádság, az éneklés, Isten igéjének tanulása kapott szerepet.

Végül megérett az idő az újabb változásra. Círusz Kr. e. 539-ben kiadott rendeletében lehetővé tette a Babilonba száműzött közösségek hazatérését eredeti otthonaikba. A fogsági próféta, Deutero-Ézsaiás üzenetének (Ézs 40–55) középpontjában ez a hazatérés áll: eleven képekkel festi le a közösségi vándorlást az egykor kényszerűségből elhagyott otthon felé.

A hazatérés erőfeszítés, nem könnyű séta. Babilon és Júda földje között egy nagy pusztaság húzódik: ahhoz, hogy a vándorok célhoz érjenek, előbb át kell küzdeni magukat ezen az akadályon. A hazatérők számára a pusztán át vezető út az egykori nagy vándorlás újra átélése lesz: az első, JHVH nyomában megtett zarándokút emlékezete erőt ad az útnak induláshoz Babilon földjéről. A két történet, a két esemény átfedésben van egymással: a távoli múlt alapélménye jelen idejűvé válik a hazatérők nemzedéke számára és a nyomukban minden következő generáció számára is.

¹⁴ Lásd például Jer 7,21–20; 9,1–23; 44,2–8. Erről a próféta sorsáról részletesen olvashatunk az alábbi könyvben: BRUEGGEMANN 1998.

Mind az Exodus-elbeszélés, mind pedig a fogságból való hazatérés narratív emlékezete egymásból értelmezhető, egymás által kapja teológiai mélységét. Az Ószövetség számomra egyik legnagyobb narratív „víványa” ez az „élménysűrítés”. Az Exodus-emlékezetet a fogság alapélményében részesülő közösség „konstruálja” a maga számára, hogy a hazatérés paradigmájává lehessen. Ugyanakkor az Exodus-esemény múltba vesző történeti gyökerei, emléknymai és az egykori csodaesemény fölelevenítése teszi értelmezhetővé a fogságból hazatérők nemzedéke számára az új helyzetet és annak kihívásait.¹⁵

„Home, sweet home”

Az Ószövetség nem hagy kétséget afelől, hogy az otthonlét az ember számára az egyik legnagyobb ajándék. Az otthon az a hely, ahol meg lehet élni a háborítatlan nyugalmat, a családi békét, az élet teljességét. A bibliai szövegek között szép számmal vannak olyanok, amelyek erről az idilli állapotról készült „pillanatfelvételeket” tárnak elénk; a történetek egy adott pontján kimerevedik a kép, és kerteket látunk békésen „piknikező” emberekkel, vagy éppen jeruzsálemi tereket, amelyeket idősek és fiatalok népesítenek be.

Ezek a képek a maguk nemében meglehetősen egyszerű tartalmat közvetítenek: a megelégedettségről szólnak, mindennapi kis örömeiről, és a közösségben kiteljesedő élet áldását hivatottak kifejezni. A szövegeket olvasva az az érzésünk támadhat, hogy az ember a holnapok reményéhez egészen természetes forrásból merítheti az erőt: a teremtet világ szépségéből és rendjéből, JHVH hétköznapi ajándékainak megbecsüléséből, a másik ember közelségéből. Ez végső soron az a „létbátorság”, amely a bibliai megközelítésben elsősorban kapcsolati valóság: vertikális és horizontális síkon megélt közösség – Istennel és a másik emberrel.

Leginkább a prófétai hagyományban látunk arra érzékenységet, hogy az eljövendő új kor társadalmi és politikai viszonyait életteli képekkel mutassák be a mindenkori olvasónak. Az ezekhez kapcsolódó teológiai tartalom centrumában ugyanakkor egyértelműen a béke, a *salom* tapasztalata áll.¹⁶

¹⁵ Ehhez a témához lásd HENDEL 2001; BRUEGGEMANN 1987; 1986.

¹⁶ A *salom* az Ószövetség tanúságtételében első renden nem fegyvernyugvást, háborítatlan életet jelent, hanem a kiteljesedés lehetőségét nyújtó, igazságosságban gyökerező, örömteli létezést. Maga az ige a ’teljessé lenni’, ’teljessé tenni’ alapjelentést hordozza. A bibliai Izrael egy olyan világrendet kapcsol ehhez a tartalomhoz, amely politikai, jogi, kultikus, szociális aspektusaiban ezt a létezést szolgálja. Lásd THIEL 2005; CLINES 2011.

Mikeás könyvében az eszkatologikus béke korszakának leírásában találhatunk rá erre a mondatra: „*Mindenki a saját szőlőjében vagy fügefája alatt ülhet, és senki sem háborgatja őket.*” (Mik 4,4) Itt, ebben a versben erősen „individuaisnak” tűnhet ez a megállapítás, hiszen arról van szó benne, hogy a béke korszakában Izrael népének tagjai – elsősorban persze férfiakra kell gondolnunk – végre személyes életterük, saját világuk urai lehetnek egy meglehetősen hosszúra nyúlt, politikailag kontrollált létezés, más nagyhatalmaknak alávetett időszak után.¹⁷

A kert ugyanakkor találkozási pont is: a szabadság és az életöröm tere. Nem kerülheti el figyelmünket az édenkerttel mint első otthonnal való gondolati párhuzam. Az Éden eredendően közösségi tér. A megelégedéssel fogadott ajándékok megosztásának, az egymásról való gondoskodásnak a helye. Zakariás próféta könyvében az előbbi kép kibővítésével, továbbgondolásával találkozunk: „*Azon a napon – így szól a Seregek Ura – meghívja majd egyik ember a másikat a szőlőjébe és a fügefája alá.*” (Zak 3,10)

Ez a kölcsönös „vizitálás” a közös jóért fáradozás közösségi aktusa: a Tóra rendelkezései ennek gyakorlatát segítik elő egy olyan földön, ahol egy alternatív társadalom születik meg JHVH uralma alatt. A 2. fejezetben már említett szöveg, 5Móz 8,7–8 úgy írja le Kánaán földjét, mint amely ennek a távoli, múlt kódébe vesző eredeti kertnek az újra létesülése – már nem a mítosz, hanem a hétköznapi realitás szintjén. Szőlő, füge, gránátalma, méz, búza, árpa: a szűkösség tapasztalatai után ezek az „ígéretes” jövő képei, a mindennapokra mindig elegendőt nyújtó Gondviselés jelei.

Néhány fejezettel később, Zakariás könyvének 8. fejezetében ezt olvassuk: „*Ezt mondja a Seregek Ura: fognak még öregemberek és öregasszonyok üldögelni Jeruzsálem terein, és mindegyiknek bot lesz a kezében, mert magas kort érnek meg. A város terei megtelnek fiúkkal és leányokkal, akik vígan játszadoznak a tereken. Ezt mondja a Seregek Ura: Bár lehetetlennek tartja a megmaradt nép, hogy ez így legyen abban az időben, az én számomra ez mégsem lehetetlen – így szól a Seregek Ura.*” (Zak 8,4–6)

A fügefákkal és szőlővel beültetett kertek után most városi milióbe lép be az olvasó: Jeruzsálem utcáit, tereit látjuk, egy újra benépesült települést. A romok helyén fölépült a város, hálaének hangzik benne – ahogyan arról már Jeremiás könyvében is olvashatunk (Jer 30,18). Az öregek békésen üldögelnek a tereken, a gyerekek gondtalanul játszanak: az idősek és fiatalok két nemzedéke mint polaritás

¹⁷ A párhuzamos szöveg: Ézs 2,2–4, ám ott ez a gondolat hiányzik. Brueggemann értelmezésében ez a téma az alternatív társadalom kibontakozásának költői megfogalmazása. Lásd BRUEGGEMANN 1981. Lásd még: HILLERS 1984, 51–52. o., WALTKE 2007, 212–213. o.

a társadalom egészét fogja át, hiszen az „Isten népe” fogalom magába öleli a kicsinyeket és a nagyokat (lásd Jer 31,34).¹⁸ Persze föltehetjük a kicsit gyanakodó kérdést: vajon a szülők nemzedéke azért nincs az utcákon, mert ők éppen dolgoznak? Ez is hozzátartozik az „urban reality” szociális viszonyaihoz?

Az Ószövetség szentírói „e világi” érdeklődésű, két lábbal a földön álló emberek voltak, akiket megérintett, olykor egészen lázba hozott Isten megtapasztalható valósága. Nem idealisták voltak, hanem a transzcendens valóság iránt érzékeny, ám az élet sűrűjében álló emberek. Amikor az otthonról, a hazáról és a hazatérésről vallanak, szavaik súlyát az a mély hit adja, hogy mindennek, ami történik velünk, emberekkel, eredendően köze van Istenhez: ő végső soron az egyes ember és a közösség Otthona. Ő az a kitárt kezű, tékozló Apa, akiről – Isten országának talán legszebb példázata nyomán – a Názáreti Jézus mesélt egykor.

A hazatérés mindannyiunk életének eredendő mintázata. Olyan jövő felé tarthatunk, amelyről évezredek óta emberek meggyőződéssel vallják: a Teljesség világa lesz Istenben. Éppen ezért a „boldog békeidők” messze több mint szép és harmonikus álom és a mennyország iránti vágyakozás. Izrael költői tanúságtételében nagyon is erőteljes az a meggyőződés, hogy az otthon JHVH színe előtt élt valóságos élet. Áldás, amely szabadságot hoz; nyílt tereket ad, ahol mindenki elfér; bizalmat ébreszt a kapcsolatokban és reményt a holnapok felől.

„Eljön majd az idő – így szól az ÚR –, amikor nem azt mondják többé, hogy él az ÚR, aki fölhozta Izrael fiait Egyiptom földjéről, hanem azt, hogy él az ÚR, aki fölhozta, hazahozta Izrael házának utódait észak földjéről és mindazokból az országokból, amelyekbe szétszórta őket; és a maguk földjén fognak lakni.” (Jer 23,7–8)

Felhasznált irodalom

- BICKERMAN, Elias J.: The Edict of Cyrus in Ezra 1. *JBL* 65. évf. 1946. 3. sz. 249–275. o.
- BRUEGGEMANN, Walter: Vine and Fig Tree. A Case Study in Imagination and Criticism. *Catholic Biblical Quarterly*, 34. évf. 1981. 188–204. o.
- BRUEGGEMANN, Walter: *Hopeful Imagination. Prophetic Voices in Exile*. Fortress Press, Minneapolis, 1986.
- BRUEGGEMANN, Walter: *Hope within History*. John Knox Press, Atlanta, Georgia, 1987.
- BRUEGGEMANN, Walter: *A Commentary on Jeremiah. Exile and Homecoming*. Eerdmans, Grand Rapids – Cambridge, 1998.
- BRUEGGEMANN, Walter: *Reverberations of Faith. A Theological Handbook of Old Testament Themes*. Westminster John Knox Press, Louisville–London, 2002a.

¹⁸ Lásd PETERSEN 1985, 299–301.

- BRUEGGEMANN, Walter: *The Land. Place as Gift, Promise, and Challenge in Biblical Faith*. 2. kiad. Fortress Press, Minneapolis, 2002b. (Overtures to Biblical Theology)
- BRUEGGEMANN, Walter: *Journey to the Common Good*. Westminster John Knox Press, Louisville, 2010.
- BRUEGGEMANN, Walter: *Az Ószövetség teológiája. Tanúságtétel, vita, pártfogás*. Exit Kiadó, Kolozsvár, 2012.
- CLINES, David J. A. (szerk.): *The Dictionary of Classical Hebrew*. VIII. köt. Sheffield Phoenix Press, Sheffield, 2011.
- DELUMEAU, Jean: *History of Paradise. The Garden of Eden in Myth & Tradition*. Continuum, New York, 1995.
- FUHS, H. F.: עלה In: *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*. 6. köt. Kohlhammer, Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz, 1989. 84–105. o.
- FULLER, Michael E.: *The Restoration of Israel. Israel's Re-gathering and the Fate of the Nations in Early Jewish Literature and Luke-Acts*. Walter de Gruyter, Berlin – New York, 2006.
- GRAUPNER, A.: שוב In: *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*. 7. köt. Kohlhammer, Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz, 1993. 1118–1166. o.
- HENDEL, Ronald: The Exodus in Biblical Memory. *Journal of Biblical Literature* 120. évf. 2001. 4. sz. 601–622. o.
- HILLERS, Delbert R.: *Micah. Hermeneia – A Critical and Historical Commentary on the Bible*. Fortress Press, Philadelphia, 1984.
- HOUSTON, Fleur S.: *You Shall Love the Stranger as Yourself. The Bible, Refugees, and Asylum*. Routledge, London – New York, 2015.
- KUHRT, Amelie: The Cyrus Cylinder and Achaemenid Imperial Policy. *Journal for the Study of the Old Testament*, 25. évf. 1983. 83–97. o.
- NGUYEN van Thanh – PRIOR, John M. (szerk.): *God's People on the Move. Biblical and Global Perspectives on Migration and Mission*. Pickwick Publications, Eugene, 2014.
- NOTH, Martin: *Überlieferungsgeschichtliche Studien. Die sammelnden und bearbeitenden Geschichtswerke im Alten Testament*. Mohr Siebeck, Tübingen, 1943. (SKGG 18,2)
- PARDES, Ilana: *The Biography of Ancient Israel. National Narratives in the Bible*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 2000.
- PETERSEN, David L.: *Haggai & Zechariah 1–8*. SCM Press, London, 1985. (Old Testament Library)
- PRITCHARD, James Bennett (szerk.): *Ancient Near Eastern Text Relating to the Old Testament*. 3. kiad. Princeton University Press, Princeton, 1969.
- THIEL, Winfried: Aspekte des Friedens im Alten Testament. In: uó: *Gedeutete Geschichte. Studien zur Geschichte Israels und ihrer theologischen Interpretation im Alten Testament*. Neukirchener, Neukirchen–Vluyn, 2005. 107–120. o. (BThSt 71)
- WALTKE, Bruce K.: *A Commentary on Micah*. Eerdmans, Grand Rapids – Cambridge, 2007.
- WRIGHT, Christopher J. H.: *God's People in God's Land. Family, Land and Property in the Old Testament*. Eerdmans, Grand Rapids, 1990.